

بازشناسی مؤلفه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر با رجوع به قرآن کریم و روایات معصومین (ع)

ایمان سعیدی*

مربی گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه ملایر

تاریخ پذیرش: ۹۳/۷/۱۶

تاریخ دریافت: ۹۳/۴/۱۲

چکیده

یکی از جلوه‌های هویت بخش در طراحی منظر معاصر، دیدگاه‌های فرهنگی و عقاید مذهبی موجود در جامعه است. طراحی منظر با اهمیت دادن به ابعاد مفهومی، نظامی ظریف، ترکیبی نو و بدیع خلق می‌نماید که ریشه در دیدگاه‌های دینی و تفکر انسان نسبت به جهان آفرینش دارد. ولی امروزه چنین ارتباطی بین طراحی فضاهای باز و سبز شهری ایران با جنبه‌های هویت اسلامی وجود ندارد و در آن‌ها نوعی بحران هویت دیده می‌شود. بر این اساس، پژوهش حاضر در جهت پاسخ به این سؤال است که چگونه می‌توان بین هویت اسلامی و طراحی منظر معاصر ارتباط برقرار کرد؟ نگارنده بر این فرض است که از آیات قرآن و روایات معصومین (ع) می‌توان مؤلفه‌هایی استخراج کرد که منجر به انعکاس هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر شود. روش تحقیق از نوع توصیفی - تحلیلی است. روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای، با مطالعه اسناد معتبر علمی و دینی است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد مؤلفه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر در دو دسته مفهومی (۴ مؤلفه) و کالبدی (۶ مؤلفه) قابل دسته‌بندی هستند. در بعد مفهومی این مؤلفه‌ها مشتمل بر منظر نیایش و ستایش، منظر احترام و تکریم، منظر اخلاق اسلامی و منظر امنیت است. در بعد کالبدی نیز مؤلفه‌ها شامل استحکام و پایداری، رنگ و نور، هندسه و تناسب، انتخاب و کاشت گیاهان، نمایش آب و تفریحات سالم است. این مؤلفه‌ها با یکدیگر هم‌پوشانی دارند و تفکیک‌ناپذیرند. هم‌چنین، در متن قرآن و حدیث، دارای جلوه‌های بروز خاص و عامی هستند که منجر به خلق هویت اسلامی در طراحی منظر می‌شوند. در انتهای مقاله نیز راهبردهای آفرینش هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر بیان گردیده است.

واژگان کلیدی: هویت اسلامی، طراحی منظر، قرآن کریم، روایات معصومین (ع).

تصویر شماره ۱: کپی برداری و تقلید ناقص از نمونه‌های خارجی که هیچ گونه ارتباطی با فضاهای شهری ایران ندارد (میدان شهری بروجرد). ظرافت، جزئیات و تناسب الگوی اصلی در آن‌ها دیده نمی‌شود، مأخذ: نگارنده

۳. در قرآن برخی توصیفات از کاخ‌ها و باغ‌های بندگان صالح خداوند و پیامبران شده است، که نشان‌دهنده عدم مخالفت اسلام با جلوه کالبدی طراحی منظر است (سوره نمل، آیه ۴۴؛ سوره بقره، آیه ۲۵).
 ۴. زیبایی در همه مراحل آفرینش مورد توجه خداوند بوده و همه چیز را به جمال منتهی آذین نموده است: خداوند در سوره تین آیه ۴، در باره کیفیت خلق انسان می‌فرماید: «ما انسان را در نیکوترین نظم و اعتدال آفریدیم». از طرفی یکی از ابعاد فطری انسان، زیبایی جویی است (صارمی و صارمی، ۱۳۹۰: ۱۰۴). در این باره، قرآن کریم انسان را تشویق به خلق زیبایی، آراستگی، دوری از ریاضت و فقرنمایی کرده است. خداوند در سوره اعراف آیه ۳۱، مؤمنان را به استفاده از زبورهای خود در هنگام عبادت تشویق نموده است و در آیه بعد در مورد استفاده از زیبایی‌های مادی بیان فرموده است: «بگو چه کسی زینت‌های الهی را برای بندگان آفریده و نیز روزی‌های پاکیزه را حرام کرده؟ بگو: این زینت‌ها و نعمت‌ها برای افراد با ایمان در زندگی دنیا آفریده شده است» (سوره اعراف، آیه ۳۲). در روایتی از امام صادق (ع) ایشان می‌فرمایند: «خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد و خشونت و خشن‌سازی بر او ناگوار است. بی‌گمان هرگاه خداوند نعمتی بر بنده‌اش ببخشد، دوست دارد که بازتابش را بر او بنگرد. از امام پرسیدند چگونه؟ فرمود جامه‌اش را زیبا سازد. بوی خوش بر خویش بیامیزد، خانه‌اش را سفید کند و آستانه‌های خانه‌اش را از خاکروبه بپیراید. حتی روشن کردن چراغ پیش از غروب، نادارای را می‌زداید و بر روزی می‌افزاید» (حرعاملی، ۱۴۱۳: ج ۵: ۶). در این روایت توجه به جنبه‌های زیبایی‌شناسی محیط‌های زندگی خصوصی و عمومی به شکل واضح توصیه شده است.

یکی از مشکلات مهم در مورد طراحی فضاهای باز و سبز شهری ایران، تأکید بر نگرش جزء‌گرا، کمی‌نگر و غفلت از جنبه‌های هویتی ایرانی و اسلامی است. تبعات این نوع نگرش، تفکر مادی و سوداگرایانه‌ای است که بحران هویت به دنبال خواهد داشت. این در حالی است که محیط و منظر باید، فراتر از ارزش کارکردی و عملکردی، دارای مفاهیم نمادین مذهبی، آیینی، ملی و فرهنگی هر ملت باشد. بر این مبنا، مسأله پژوهش حاضر را می‌توان در قالب این سؤال بیان کرد: چگونه می‌توان بین هویت اسلامی و طراحی منظر معاصر ارتباط برقرار کرد؟

در این بین قرآن کریم نظام زیبایی‌شناسی جامعی ارائه داده است که نگارنده بر این فرض است این آموزه‌ها راهگشای هویت‌بخشی در طراحی منظر معاصر ایران است. در کنار این منبع جاوید، روایات و توصیه‌های بسیاری از ائمه معصوم (ع) در باره این موضوع کمک بسیاری در بازشناسی مؤلفه‌های آن می‌کند. معرفی این منابع در جهت نیل به هدف مورد نظر، در ابتدای راه با پرسشی بنیادین همراه است: آیا ایده‌پردازی برای هویت‌دهی طراحی فضای باز و سبز شهری بر مبنای توصیف قرآن، که بسیاری از آن‌ها مربوط به بهشت اخروی است، خاطره بهشت شداد، کاخ نمرود و امثالهم را زنده نمی‌کند؟ چراکه بر مبنای تفکر و تعالیم اسلامی، دنیا برای آماده شدن جهت رفتن به بهشت است؛ نه برای ساختن بهشت در کالبد مادی. مطابق تعالیم قرآنی، دنیا چیزی جز بازی، هوس‌رانی، خودآرایی، تفاخر، تکاثر، رنج، متاع و زینتکاری نیست (سوره حدید، آیه ۲۰؛ سوره بلد، آیه ۴؛ سوره آل عمران، آیه ۱۸۵؛ سوره عصر؛ آیه ۲). در حدیثی، امام علی (ع) دل‌بستگی به دنیا را عامل فساد عقل و عاجز شدن انسان از شنیدن حکمت عالی دانسته است (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۲: ۴۱). در طول تاریخ نیز تنها بندگان عاصی و طاغوت‌ها، که منکر وجود خدا، معاد و قیامت هستند، دست به ساخت محیطی برگرفته از توصیفات بهشتی زده‌اند (سوره فجر، آیه‌های ۶ تا ۸). علاوه بر این که برخی نعمت‌های بهشتی برای زندگی در جهان مادی نیست و بر مبنای فتوای علمای اسلام استفاده از آن‌ها حرام است؛ مانند لباس حریر و تزئین طلا برای مردان (سوره حج، آیه ۲۳؛ سوره فاطر، آیه ۳۳؛ سوره انسان، آیه ۱۲). در این بین آیا استفاده از توصیفات بهشت قرآنی در جهت خلق هویت اسلامی در منظرسازی و زیباسازی فضاهای شهری جایز خواهد بود؟ قبل از بیان پاسخ تفضیلی به این پرسش، بیان چند نکته لازم است.

۱. فضاهایی که امروزه به عنوان پارک، بوستان و فضای سبز شهری مطرح است، از نظر طرح هندسی، طرح کاشت، کاربری، نوع فضا و ... در حقیقت کپی ناقص و تقلید ضعیفی از پارک‌های شهری غربی هستند که هیچ گونه قرابتی با فرهنگ و اعتقادات ما ندارند.
 ۲. تلاش‌های اندکی که در کشورمان برای خلق هویت اسلامی در فضاهای باز و سبز شهری شده است، به شکلی کاملاً ضعیف و ناقص کپی برداری از کشورهای اسلامی است. این کشورها خود در زمینه خلق هویت اسلامی با مشکلات زیادی مواجه هستند (تصویر شماره ۱).

است: «شهرهایتان را به لحاظ مکان و نمای زیبا به گونه‌ای بسازید که چشم‌نواز بوده و چشم‌انداز داشته باشد» (سیوطی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۱۳). با این وصف اندیشه اسلامی بر این عقیده است که بهره‌مندی از زیبایی‌ها و نعمت‌های مادی نه تنها جایز، بلکه پسندیده است. نعمت‌های دنیوی تصویر قطره‌ای از دریای بیکران و فناپذیر نعمت‌های بهشتی است. بنابراین فردی که در این جهان، ادراکی جز زشتی و ناپاکی نداشته است، تصویری از بهشت زیبا نخواهد داشت و حکایت او قصه دباغی است که در بازار عطاران از بوی عطر و مشک بیپوش و رنجور شد.

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله از نوع توصیفی - تحلیلی است. در روش توصیفی با استناد به آیات قرآن کریم، روایات ائمه معصوم (ع) و متون اسلامی، تلاش می‌شود با رویکردی توصیفی مشخصه‌ها، مؤلفه‌ها و جلوه‌های طراحی منظر اسلامی از اشاره‌های مستقیم و غیر مستقیم این منابع استخراج شود. در روش تحلیلی با تحلیل و ارزیابی نوشته‌ها و متون علمی موجود، صحت مؤلفه‌های استخراجی مورد آزمون قرار می‌گیرد. روش جمع‌آوری اطلاعات از نوع کتابخانه‌ای، با مطالعه اسناد معتبر علمی و دینی است. منابعی را که به ما در شناخت موضوع مورد بحث کمک می‌کنند، می‌توان به دو دسته تقسیم نمود (جدول شماره ۱).

الف: آیاتی از قرآن کریم که به شکل مستقیم یا غیر مستقیم در ارتباط با کیفیت فضایی، بایستگی‌ها و شایستگی‌های طراحی منظر تأکید کرده‌اند. این آیات سه دسته کلی هستند: الف: توصیفات کالبدی و مفهومی بهشت جاوید، ب: توصیفات کالبدی و مفهومی باغ‌ها و فضاهای مجلل زمینی ج: اشارات غیر مستقیمی که امکان استنتاج آن در طراحی منظر وجود دارد.

در آیه‌ای دیگر، که از آن می‌توان به عنوان سندی محکم در توجه به کیفیت زندگی مادی انسان اشاره کرد، خداوند به کسانی اشاره دارد که در بهشت آرامش یافته‌اند و از نعمات آن بهره‌مند شده‌اند. آن‌ها نیز تأکید دارند که پیش از این، در دنیا این نعمت‌ها نصیب‌شان شده است: «و مؤده ده آنان را که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، برای آن‌ها باغ‌هایی است که نهرها در آن جاری است و چون میوه‌ای روزی‌شان می‌شود می‌گویند: این مانند همان میوه‌هایی است که پیش از این روزی ما شده بود و از همان‌ها برای آن‌ها آورده می‌شود. در آن‌جا همسران پاکیزه دارند و ایشان در باغ‌ها برای همیشه زندگی می‌کنند» (سوره بقره، آیه ۲۵). این آیه تأکید می‌کند، تفکری که تأکیدکننده زندگی ریاضت‌وار برای رسیدن به رضای پروردگار است، اشتباه است. در آیه‌ای دیگر در همین باره قرآن کریم بخشی از زیبایی کاخ سلیمان را به تصویر کشیده و به نکات بسیار زیبایی اشاره فرموده است: «به ملکه سبا گفتند داخل حیاط قصر شو. تا آن صحنه را دید گمان کرد نهر آبی است. پاهای خود را برهنه کرد تا از آن آب بگذرد. سلیمان گفت: حیاط قصر از بلور صاف ساخته شده است» (سوره نمل، آیه ۴۴). حضرت سلیمان (ع)، که خداوند در تمجید او می‌فرماید: «ما سلیمان را به داوود دادیم، چه بنده خوبی! به راستی او توبه‌کار و ستایش‌گر بود» (سوره ص، آیه ۳۰)، خانه‌اش را چنان زیبا و هنری ساخته بود که ملکه سبا را به اشتباه انداخت. مطمئناً کاخ سلیمان با کاخ نمود، شداد و فرعون فرق دارد و نمادی از کیفیت زندگی مؤمنان در جهان مادی است.

در نگاه اسلام برای همه زمان‌ها و مکان‌ها شکل یکسان و خاصی برای بناها پیشنهاد نشده است، بلکه مناسب است بناها بر اساس شرایط زمانی و مکانی و تأمین اهداف مورد نظر اسلام احداث شوند (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۵۳۴). در حدیثی از پیامبر چنین آمده

آیات قرآن	روایات معصومین (ع)	تجربیات خلق هویت اسلامی
۱- اشاره مستقیم	۱- اشاره مستقیم	۱- نظریه پردازی فلاسفه و هنرمندان مسلمان
الف: باغ‌های بهشتی	الف: توصیه به فضاهای مناسب زندگی	الف: نظریه پردازی معماری اسلامی
ب: باغ‌های زمینی	ب: توصیه به خلق زیبایی	ب: نظریه پردازی شهرسازی اسلامی
۲- اشاره غیر مستقیم	ج: توصیه به استفاده از نعمت‌های مادی	۲- تحلیل فضاها و نمونه‌ها
الف: مفهوم هویت اسلامی	۲- آثاری که توسط معصومین (ع) ساخته یا مورد پذیرش قرار گرفته‌اند:	الف: باغ‌ها
ب: کیفیت‌های ساخت	الف: باغ‌ها	ب: مساجد
	ب: خانه‌ها	ج: نقاشی‌ها
	ج: مساجد	د: کاشی‌کاری

منابع مورد استفاده در دریافت هویت اسلامی طراحی منظر

جدول شماره ۱: منابع استفاده شده در روند دریافت مؤلفه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر

ب: روایات معصومین(ع) که به بهسازی کیفیت‌های محیط زیست انسان اشاره مستقیم یا غیر مستقیم دارند. در این بخش می‌توان آثاری که توسط معصومین(ع) ساخته شده است یا مورد پذیرش آنها بوده است نیز استفاده کرد.

ج: برداشت‌ها و تفسیرهایی که دانشمندان، هنرمندان و فلاسفه اسلامی از آموزه‌های علمی اسلامی داشته‌اند و در طراحی منظر به آنها نمود عملی بخشیده‌اند. تحلیل کالبدی و مفهومی آثار برجسته هنرمندان مسلمان در زمینه علوم و فنون طراحی منظر را می‌توان به این بخش اضافه نمود.

هویت و ماهیت

مطابق با لغت‌نامه دهخدا ریشه لغت «هویت» مصدر «هو» است. این واژه گاه بر حقیقت شئی یا شخص و گاه بر آن چه که موجب شناسایی شود، اطلاق می‌گردد. هویت عبارت از حقیقت جزئی است؛ یعنی هرگاه ماهیت با تشخیص لحاظ و اعتبار شود، هویت گویند و گاه هویت به معنی وجود خارجی است و مراد تشخیص است و هویت گاه بالذات و گاه بالعرض است. هویت معادل فارسی واژه «Identity» است که از کلمه لاتین «Identitas» مشتق شده و دارای دو معنای اصلی است: اول، تشابه مطلق و دوم، تمایز که با مرور زمان سازگاری و تداوم را فرض می‌گیرد(محرمی، ۱۳۸۳: ۶۶).

ملاصدرا وجوه متفاوتی برای واژه «هویت» قائل است: هویت به معنای وجود واقعی شئی، هویت به معنای ماهیت، هویت به معنای وجود، هویت به معنای مصداق(آتشین‌بار، ۱۳۸۸: ۴۷). هویت اصطلاحاً مجموعه‌ای از علائم، آثار مادی، زیستی، فرهنگی و روانی است که موجب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه، اهلیتی از اهلیت دیگر و یا فرهنگی از فرهنگ دیگر می‌شود(محرمی، ۱۳۸۳: ۶۷). مفهوم هویت در متون علمی غرب بسیار مورد مطالعه قرار گرفته است. گیدنز در تعریف این واژه می‌نویسد: «هویت همان چیزی است که فرد، به آن آگاهی دارد. به عبارت دیگر هویت چیزی نیست که در ادامه کنش‌های اجتماعی به او توفیق شده باشد، بلکه چیزی است که فرد باید آن را به طور مداوم و روزمره ایجاد کند»(گیدنز، ۱۳۸۷: ۸۲). در مجموع می‌توان هویت را مجموعه معنایی دانست که چگونه بودن را در خصوص نقش‌های اجتماعی فرد القا می‌کند و یا وضعیتی است که به فرد می‌گوید او کیست(مطوف، ۱۳۸۶: ۷۶). بنابر این، هویت را می‌توان تعریفی دانست که شخص از وجود خود می‌کند و به پرسش‌هایی مانند چیستیم؟ و چه می‌خواهیم؟ پاسخ می‌دهد.

مؤلفه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر

با استناد به منابع نمودار شماره ۱، مؤلفه‌های هویت اسلامی در ۱۰ مورد به دست آمد که در دو دسته مفهومی (۴ مؤلفه) و کالبدی(۶ مؤلفه) قرار می‌گیرند. در ادامه به تفصیل به جلوه‌های نمایش هر مؤلفه پرداخته می‌شود.

بعد مفهومی

طراحی منظر، هنر تجسم و تجسد معانی ژرف فرهنگی - هویتی و گویای شیوه گفت‌وگو انسان با محیط پیرامون خود است. همین موضوع منجر به پایداری این هنر در طول تاریخ تمدن بشری شده است و با ظهور پارادایم‌های فرهنگی - عقیدتی در هر مقطع از تاریخ، بازآفرینی شده است(شاهچراغی، ۱۳۸۹: ۹۱). طراحی منظر با اهمیت دادن به ابعاد مفهومی، مشتمل بر اخلاق، هنر، هویت و مؤلفه‌هایی از این دست، نظامی ظریف، ترکیبی نو و بدیع خلق می‌نماید که ریشه در دیدگاه‌های دینی و تفکر نسبت به جهان آفرینش دارد(Turner, 2005 : 29). چنین ارتباطی، به شکل کاملاً واضح و آشکار، در دین اسلام دیده می‌شود.

بر مبنای جهان بینی اسلامی حیات انسان دارای دو ساحت اصلی معنوی و مادی است. در ساحت مادی تأکید بر جنبه‌های حیوانی و غریزی بشر و ساحت معنوی مشتمل بر ارضای نیازهای روحی، عاطفی و معنوی است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۶۴). در این بین طراحی منظر، با توجه به جنبه‌های مادی، عینی و محسوس آدمی، می‌تواند در ساحت مادی قرار گیرد. از طرف دیگر با توجه به جنبه‌های معنوی و هویت‌زای زندگی بشری در طراحی منظر می‌توان علاوه بر ساحت مادی، ساحت معنوی را برای این هنر متصور شد. در حقیقت طراحی، معنوی الهی را با هنری مادی در هم می‌آمیزد تا محیط ایجاد شده سرشار از قداست و طهارت معنوی و جلوگاه والاترین دلبستگی‌های انسانی باشد.

منظر ستایش و نیایش

قرآن کریم تمام عالم طبیعت را یکسره آیه و نشانه برای شناخت ماورای طبیعت می‌خواند(امین‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۰۳). بنابر این، درک ماهیت قدسی طبیعت، مقدمه‌ای برای ادراک کمال خالق است و این ادراک نیز مقدمه حمد و ثنای الهی است(خلیل‌نژاد، ۱۳۸۷: ۷۲). بر مبنای دیدگاه اسلامی محیط و منظر می‌تواند عامل اتصال انسان به عالم بالا شود و ابعاد نیایشی به خود گیرد. خداوند در بسیاری از آیات قرآن، طبیعت را منشأ و مبدأ تذکر به انسان معرفی کرده است و این یکی از اساسی‌ترین ویژگی‌های معنوی منظر است؛ «و اگر از آنان بپرسی چه کسی از آسمان، آبی فرو فرستاده و زمین را پس از مرگش به وسیله آن زنده گردانیده است، حتماً خواهند گفت الله، بگو ستایش از آن خداست با این همه بیش ترشان نمی‌اندیشند»(سوره عنکبوت، آیه ۶۳). پیامبر اکرم(ص) در سخنی ارزش‌مند می‌فرماید: «بهترین اعمال، خداشناسی است، زیرا با وجود علم و معرفت، عمل، کم یا زیاد تو را سود می‌بخشد اما با وجود نادانی (نسبت به خدا) عمل، نه اندکش تو را سود می‌بخشد نه بسیارش»(پاینده، ۱۳۸۳: ۲۲۸).

منظر اثری هنری از خداوند عزوجل است که منعکس‌کننده قدرت و حکمت الهی است. در حقیقت خالق اصلی محیط و منظر، خداوند است؛ «آیا (آن چه شریک می‌پندارند بهتر است) یا آن کس که آسمان‌ها و زمین را خلق کرد و برای شما آبی از آسمان

فروید آورد پس به وسیله آن باغ‌های بهجت‌انگیز رویانیدیم کار شما نبود که درختانش را برویانید آیا معبودی با خداست (نه) بلکه آنان قومی منحرف هستند» (سوره نمل، آیه ۶۰). بنابراین، جای جای محیط و منظر اسلامی باید یادآور قدرت و حکمت پروردگار بزرگ در آفرینش محیط طبیعی و امانت دادن آن به بشر باشد.

یکی از جلوه‌های بروز عینسی منظر ستایش و نیایش را در انعکاس نشانه‌های ظاهری وجود خدا، می‌توان قدرت و حکمت الهی دانست. هم‌چنین، کلیت منظر را می‌توان فضای باز نیایشی توصیف کرد. در ایران، سنت ستایش پروردگار در فضای باز به قبل از اسلام باز می‌گردد (چینگ و پرکاش، ۱۳۹۰: ۶۹). دین مبین اسلام نیز توجه بسیاری به عبادت در فضای باز دارد. طواف خانه خدا، رمی جمرات، نماز عبیدین، توقف در عرفات و نماز باران نمونه‌های از این مراسم مذهبی است. لذا می‌توان فضاهای نیایشی را برای عبادت پروردگار در فضاهای باز و سبزه شهری پیشنهاد داد. ساخت مسجد نیز یکی از جلوه‌های هویت‌بخش منظر نیایشی است. ساخت مسجد در بوستان‌ها نه تنها محل عبادت است که فراتر از آن، نماد و پرچم اسلام و محیط اسلامی و یادآور شهدا و علما و اولیا و عرفا و همه مؤمنان و مسلمانان است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۶۸). مناسب است در ساختن خانه خدا که مهد یادآوری او و فراموشی غیر از اوست، از هر چه که موجب توجه به غیر معبود و گرایش به آن است پرهیز شود (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۵۶۵).

چنان‌چه پیامبر (ص) فرمود: «مساجدتان را به زر و زینت نیاز آید؛ آن‌گونه که یهود و نصارا کنیسه‌های خود را آراستند» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۳: ۳۷۲-۳۷۱).

منظر امنیتی

امنیت از نظر لغوی دارای معانی و سلسله مراتب مختلف است. گاهی به معنای در امان بودن از گزند دشمن است و گاهی به معنای در امان بودن از هر نوع گزند است (احمدی دیسفانی و علی‌آبادی، ۱۳۹۰: ۲۴). امنیت یکی از نعمت‌های بزرگ باری تعالی به بشر است، چنان‌چه پیامبر بزرگ اسلام در این باره می‌فرماید: «دو نعمت‌اند که قدر آنها شناخته نمی‌شود و کفران می‌گردند: امنیت و عافیت» (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۸۱: ۱۷۰). در نگرش دینی، خدا امنیت‌آفرین و یکی از صفاتش «السلام المؤمن» است (سوره حشر، آیه ۲۳). در قرآن کریم آیات متعددی بر این نکته تأکید دارد که ایمان و پذیرش پیام الهی، امنیت‌بخش است و به مردم می‌گوید به خدا ایمان بیاورید و او را عبادت کنید تا از خوف و ترس و وحشت در امان باشید (سوره یونس، آیه ۶۲؛ سوره طه، آیه‌های ۲۱ و ۶۸؛ سوره نمل، آیه ۱۰؛ سوره قصص، آیه ۲۵). هم‌چنین در توصیف بهشت قرآنی نیز از صفت امنیت در آیه‌های معتدّد استفاده شده است: «(به آنان گویند) با سلامت و ایمنی در آن‌جا داخل شوید» (سوره حجر، آیه ۴۶). لذا منظر اسلامی به صورت ذاتی، امنیت‌آفرین است، زیرا انسان را به خدا نزدیک‌تر می‌کند و چنان‌چه قرآن می‌فرماید، مایه آرامش و اطمینان است (سوره رعد، آیه ۲۵). علاوه بر آن باید گفت، امنیت و آرامش

اولیة انسان شرط اساسی حیات و شکوفایی استعدادها و تکامل انسانی است. بنابر این، تحقق خیر و سعادت حقیقی جامعه منوط به تحقق و استحکام امنیت است. در طراحی منظر اسلامی رعایت امنیت در حوزه‌های ذیل اساسی است:

۱. امنیت در ستایش الهی (سوره بقره، آیه‌های ۲، ۲۳۹ و ۱۹۷).
۲. امنیت جانی و مالی استفاده‌کنندگان (سوره یوسف، آیه‌های ۱۱ و ۶۴؛ سوره قصص، آیه ۳۱؛ سوره یوسف، آیه ۹۹؛ سوره سبأ، آیه‌های ۶ و ۱۸).
۳. امنیت حوزه و حرم خصوصی افراد (سوره نور، آیه ۲۷).
۴. امنیت موجودات و دیگر حیوانات، پرندگان، زمین، جانداران (سوره نحل، آیه ۶؛ سوره آل عمران، آیه ۱۴۰؛ سوره تکویر، آیه ۵).

منظر اخلاق اسلامی

پس از مسائل اعتقادی و بینشی، دومین بخش از معارف اسلام، مسائل اخلاقی و ارزش‌های انسانی است. منابع دینی اسلام توجه ویژه‌ای به اخلاق، مسائل اخلاقی و رعایت اخلاق در اندیشه و عمل دارد. در همین باره پیامبر بزرگ اسلام در ضمن حدیثی می‌فرماید: «من تنها برای تکمیل فضائل اخلاقی معبوث شده‌ام» (برهان الفوری، ۱۴۰۹، ج ۳: ۱۶).

یکی از بستری‌های لازم برای رشد و پرورش صفات و رفتارهای اخلاقی پسندیده، محیط سالم است؛ به عبارت دیگر منظر اسلامی آینه انعکاس اخلاق اسلامی است. آیات بسیاری در قرآن کریم محیط‌های ناسالم را عامل گمراهی و ضلالت انسان معرفی نموده است. خداوند متعال در سوره اعراف آیه ۱۳۸ می‌فرماید: «و بنی اسرائیل را از دریا عبور دادیم، در راه خود به گروهی رسیدند که اطراف بت‌هایشان با تواضع و خضوع گرد آمده بودند (در این هنگام بنی اسرائیل) به موسی گفتند: تو هم برای ما معبودی قرار ده همان‌گونه که آن‌ها معبودان (و خدایانی) دارند. موسی گفت: شما جمعیتی جاهل و نادان هستید». بنی اسرائیل، که معجزات الهی را با چشم خود دیدند، همین که در مسیر خود با گروهی بت‌پرست برخورد کردند، چنان تحت تأثیر محیط ناسالم آن‌ها قرار گرفتند که گمراه شدند. نمود معاصر چنین محیط‌های آلوده به گناهی در جای جای شهرهای امروزی دیده می‌شود، لذا رسالت طراحی منظر اسلامی دوری شهروندان از تماس با چنین محیط‌هایی است.

بازآفرینی اخلاق در طراحی منظر معاصر، با تدوین مقررات اخلاقی و اسلامی (سوره بقره، آیه ۱۸۳؛ سوره نور، آیه ۳)، مردم‌واری و توجه به ارزش‌های انسانی، مهمان‌نوازی (سوره مومنون، آیه ۲۹)، رفع نیازهای انسانی (سوره بقره، آیه ۲۳۳)، رعایت مساوات در حقوق استفاده‌کنندگان به دست خواهد آمد. طراحی منظر اسلامی، بر مبنای اصول و باورهای اخلاقی پذیرفته‌شده در جامعه اسلامی شکل می‌گیرد و جلوه‌های بروز چهارگانه اخلاق دینی، اخلاق محیط زیستی، اخلاق اجتماعی و اخلاق اقتصادی دارد.

اخلاق دینی را می‌توان به مجموعه دستورالعمل‌های کلی برای زیست مقدس انسان که در دین اسلام به آن تأکید شده است تعریف نمود (مطهری، ۱۳۶۶: ۱۵۹). اخلاق زیست محیطی نیز

احکام ارزشی حاکم بر مناسبات انسان را با طبیعت (مشمتمل بر گیاهان، حیوانات، مراتع، جنگل‌ها و آب‌ها) بیان می‌کند (علیزاده، ۱۳۸۵: ۲۲). در تعریفی ساده اخلاق اجتماعی عبارت است از کلیه رفتارهای اختیاری فرد در مقابل دیگران (پورکیانی و ابراهیم‌خانی، ۱۳۹۱: ۱) و اخلاق اقتصادی نیز تأکید بر آموزه‌هایی دارد که سبب رشد و رفاه عمومی در جامعه اسلامی شود (ایروانی، ۱۳۸۳: ۹۱). طراح بر این قاعده، اصول خویش را پی می‌ریزد تا محیطی برای تعامل مسلمانان پی‌ریزی کند.

منظر احترام و تکریم

در جامعه اسلامی جایگاه ارزشی افراد نسبت به یکدیگر برابر و دارای ارزش و اهمیت است و توصیه‌های بسیاری در مورد احترام به برادر مؤمن خود، همسایگان، سالمندان، زنان و کودکان شده است. امام زین العابدین (ع) در این باره می‌فرماید: «از حقوق هم‌کیشانت این است که (در نگاه تو) پیرمردان‌شان همانند پدرت و جوانان‌شان به سان برادرانت و پیرزن‌های‌شان مانند مادرت و کودکان‌شان همسان فرزندانانت باشد» (شیخ صدوق، ۱۳۷۱، ج ۲: ۶۲۵). در توصیفات بهشت قرآنی هم به احترام و تکریم اشاره شده است؛ به عنوان مثال در سوره واقعه، آیه ۲۵ خداوند در توصیف بهشت می‌فرماید: «(در بهشت) سخنی جز سلام و درود نیست» (سوره واقعه، آیه ۲۵). در جای دیگر می‌فرماید: «از جانب پروردگاری (مهربان (به بهشتیان) سلام گفته می‌شود» (سوره یس، آیه ۵۸).

در این بین منظر اسلامی که خود تمثیلی از بهشت قرآنی مؤمنان است، باید جایگاه احترام و تکریم مؤمنان باشد. در طراحی منظر اسلامی، به جهت توجه به این سنت پسندیده، نقاط گذار، طراحی مسیری‌های حرکتی، فضاها و مبلمان شهری باید با توجه به نیازمندی‌های گروه‌های استفاده‌کننده و احترام به آنان باشد. به شکلی که زمینه چالش برانگیز در این موارد به حداقل برسد و نیازمندی‌های همه استفاده‌کنندگان جواب داده شود.

بعد ساختاری (عینی)

در تعریفی ساده طراحی منظر را می‌توان ترکیبی معمارانه از جماد و نبات دانست که نمایانگر فرهنگ و شرایط اقلیمی است. این تعریف، هرچند در بسیاری جهات ناقص است، اما نمایانگر معمارانه بودن و هدفمند بودن ترکیب جماد و نبات آن است و به نوعی تأکید بر جنبه‌های عینی و کالبدی طراحی منظر دارد. جنبه‌های عینی به عنوان ابزار و الفبایی برای ایجاد اثری با قدرت یادآوری ارزش‌های فکری - اخلاقی، در دست طراح هستند. لذا کیفیت ترکیبی جنبه‌های عینی و کالبدی، در ترکیب با معانی و مفاهیم انتزاعی است. با رجوع به متن قرآن و حدیث، کیفیتی خاص از جنبه‌های عینی و کالبدی طراحی منظر توصیف و مورد تأکید قرار گرفته است. این مؤلفه‌ها عبارت است از: استحکام و طراحی پایدار، هندسه و تناسبات، رنگ و نور، انتخاب گیاهان و کاشت، نمایش آب و تفریحات سالم.

استحکام و طراحی پایدار منظر

خداوند در خلق جهان آفرینش و همه اجزای آن بالاترین دقت و استحکام را برای خلق پایداری به کار برده است؛ «و کوه‌ها را می‌بینی (و) می‌پنداری که آن‌ها بی‌حرکتند و حال آن‌که آن‌ها ابرآسا در حرکتند (این) صنع خدایی است که هر چیزی را در کمال استواری پدید آورده است در حقیقت او به آن چه انجام می‌دهد آگاه است» (سوره نمل، آیه ۸۸). «ما انسان را در نیکوترین نظم و اعتدال آفریدیم» (سوره تین، آیه ۴). رعایت استحکام و پایداری در روایات منتسب به ائمه معصوم (ع) نیز سفارش شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «پیامبر پس از خاکسپاری سعد ابن معاذ و محکم کردن قبر او فرمود: می‌دانم این قبر به زودی ویران می‌شود؛ ولی خدا دوست دارد هرگاه بنده‌ای کاری می‌کند آن را استوار سازد» (حرعاملی، ۱۴۱۳ ق، ج ۳: ۲۳۰). در روایتی دیگر از پیامبر (ص) می‌فرماید: «به راستی خدای متعال دوست دارد هر یک از شما هرگاه کاری می‌کند، آن را محکم و استوار کند» (طبرسی، ۱۴۱۲: ۱۲۶-۱۲۵).

در باره ابعاد ساختاری طراحی منظر اسلامی اولین و مهم‌ترین مؤلفه، استفاده از علم ایستایی بنا یا نیارش است. نیارش که در معماری گذشته هم به کار گرفته می‌شد، به مجموعه عواملی که بنا را نگاه می‌دارد، اطلاق می‌گردد که در مجموع شامل ایستایی بنا، فن ساختمان و مصالح‌شناسی بوده است (پیرنیا، ۱۳۸۴: ۲۹). رعایت اصل خودبسندگی در ساخت بنای مستحکم مؤلفه دوم است. استفاده از مصالح بوم‌آورد (این‌جایی) در کار ساختمان‌سازی خودبسندگی گفته می‌شود (پیشین: ۳۱). رعایت این اصل منجر به شکل‌گیری هویتی واحد در طراحی منظر شهرهای مختلف خواهد شد. بنابر این بهره‌گیری از مواد و مصالح مرغوب و بوم‌آورد و طراحی درست آن، بر مبنای قوانین طبیعت، یکی از جلوه‌های عینی مؤلفه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر است.

رنگ و نور

رنگ و ترکیب رنگ‌ها از جنبه‌های عینی طراحی منظر محسوب می‌شود که تأثیر زیادی در روحیه و روان ناظر دارد. این نکته به وضوح در آیات قرآن کریم دیده می‌شود. خداوند در آیه ۶۰ سوره بقره در معرفی گاو بنی اسرائیل فرمود: «... لَوْنُهَا تَسْرُّ النَّاطِرِينَ: رنگش بینندگان را شاد می‌کند». هم‌چنین امیر مؤمنان در خطبه ۱۶۵ نهج البلاغه، فخرپوشی طاووس را به رنگ‌هایش نسبت می‌دهد و می‌فرماید: «... طاووس به رنگ‌های خود می‌نازد...» (سید رضی، ۱۳۹۰: ۱۶۵). و رای این مباحث، برخی رنگ‌ها دارای معانی نمادین و یادآور ارزش‌های مطلوب هستند؛ به عنوان مثال در آیه‌های متعددی بهشتیان با لباس‌های سبز رنگ، تکیه زده بر بالش‌های سبز، در سایه درختانی توصیف شده‌اند که از شدت سبزی سیه‌گون شده‌اند (سوره رحمن، آیه‌های ۶۴ و ۷۶؛ سوره انسان، آیه ۲۱). قرآن هم‌چنین از رنگ‌های قرمز، زرد، سبز، آبی، سفید و سیاه نیز یاد می‌کند که می‌توانند در طراحی منظر با کیفیتی نمادگرایانه استفاده شوند. در رأس تمامی رنگ‌های گفته

شده، رنگ الهی جای دارد، که یکی از وظایف مهم جامعه مسلمین شناخت و ترویج این رنگ است: «صَبَّغَهُ اللَّهُ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صَبَّغَهُ وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ» (سوره بقره، آیه ۱۳۸). این رنگ الهی است، و چه کسی خوش‌نگارتر از خداوند است و ما پرستندگان او هستیم».

در آیات قرآنی بسیاری، ذات پاک الهی، حقیقت و راه راست، به نور توصیف شده است. نمونه بارز آن در سوره نور آمده است. «خدا نور آسمان‌ها و زمین است... و خدا به هر چیزی داناست» (سوره نور، آیه ۳۵). امام صادق (ع) در حدیثی فرموده است: «خداوند دوست می‌دارد نعمتی که به بندگان داده آن را در محیط زندگی آنان مشاهده کند... روش کردن چراغ پیش از غروب، نادارای را می‌زداید و بر روزی می‌افزاید» (حرعاملی، ۱۴۱۳ ق، ج ۵: ۷). با این توصیف نور در فرهنگ اسلامی دارای قداست خاصی است که شایسته است از این ویژگی برای خلق روشنایی، نورپردازی و آذین‌بندی استفاده شود. ادراک حقیقت و نمادگرایی اسلامی با خلقت نور و تاریکی نشان داده می‌شود. بازی‌های نور در لابه لای تاریکی‌ها استعاره از هدایت انسان و رهایی از تاریکی هاست.

هندسه و تناسبات

هندسه در طراحی منظر به جهت شکل‌دهی کلیت فضا، انتظام فضایی و انعکاس کالبدی مفاهیم انتزاعی دارای اهمیت بسیار است. هندسه در طراحی منظر استخوان‌بندی طرح است که کاربری‌ها، مسیرها، فضاها و احجام مختلف در آن قرار می‌گیرند. با بررسی آیات قرآن و روایات معصومین در مورد هندسه، نسبت و جهت درمی‌یابیم که برخی جهات و هندسه‌ها دارای ارجحیت بیش‌تری هستند. «و به موسی و برادرش وحی کردیم که شما دو تن برای قوم خود در مصر خانه‌هایی ترتیب دهید و سراهایتان را رو به قبله هم قرار دهید و نماز بر پا دارید و مؤمنان را مژده ده» (سوره یونس، آیه ۸۷). جهت قبله یگانه جهت مادی مقدس برای مسلمانان است که در قرآن آمده است. جهت راست نیز همین ویژگی را دارد. در آموزه‌های اسلامی اولویت سمت راست در برخی کارها توصیه شده است. در روایتی دیگر از پیامبر (ص) آمده است: «خدا سمت راست در هر چیزی را دوست می‌دارد» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱: ۳۳۰). تمامی توصیف‌ها و ارجحیت‌های بیان شده از هندسه و نسبت‌های فضایی می‌تواند در قالب کلید واژه‌هایی در اختیار هنرمند مسلمان برای خلق هویت اسلامی قرار گیرد.

در هنر اسلامی تجسم، تجسد و نمایش مادی خداوند کفر است. بنابراین از طرح‌هایی که بخواهند خدا را مطرح کنند خودداری شده است و بیش‌تر از سطوح و اجسام تهی و چهارگوش (مانند کعبه) استفاده شده است. همین امر به نوعی منجر به تقدس عدد ۴، مربع و مکعب در هنر اسلامی انجامیده است. در روایتی از امام صادق (ع) دلایلی برای چهارگوش بودن کعبه ارائه شده است: «کعبه را از آن جهت کعبه نام نهاده‌اند که چهارگوش است، علت چهارگوش بودنش نیز آن است که در مقابل بیت المعمور است که آن هم چهارگوش است. بیت‌المعمور چهارگوش شده، چون

در برابر عرش است که چهارگوش است» (صدوق، ۱۳۶۲: ۱۶۶). شایسته است در طراحی منظر اسلامی، به جهت خلق روح قدسی و معنوی فضا، از توصیفات عینی و هندسی بهشت قرآنی نیز استفاده شود. هر چند بسیاری از این توصیف‌ها در جهان مادی قدرت بروز ندارند، اما مطالعه آن‌ها در قرآن و نظاره آن‌ها در منظر شهری اسلامی توسط مؤمنان خاطره‌ای از بهشت را در ذهن تداعی می‌کند و به فضا رنگ و بوی معنوی می‌بخشد. ایرانیان چنین تجربه‌ای در خلق تمثیلی از بهشت قرآنی بر کره خاکی دارند که ماحصل آن خلق باغ‌های ایرانی است.

قرآن کریم در چهار آیه به درهای بهشتی اشاره کرده است (سوره ص، آیه ۵۰؛ سوره حجر، آیه ۴۶). در حدیثی از پیامبر (ص)، بهشت با هشت در توصیف شده است (مجلسی، ۱۳۸۶، ج ۸: ۱۲۹). چنین توصیفی از بهشت اشاره به محصور بودن آن نیز دارد، اما این محصوریت با تعریف مادی آن تفاوت دارد. آنچه آیه‌های قرآن درباره بهشت توصیف می‌کند نشانگر این مطلب است که بهشت به قدری وسیع است که انسان قادر به درک آن نیست: «... وَجَنَّةٌ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ...: بهشتی که پهنای آن پهنای آسمان و زمین است» (سوره حدید، آیه ۲۱). بهشتیان در غرفه‌های مخصوص خود در بهشت جاودان باقی می‌مانند (سوره عنکبوت، آیه ۲۹؛ سوره زمر، آیه ۲۰؛ سوره سبأ، آیه ۳۷؛ سوره رحمن، آیه ۷۲؛ سوره کهف، آیه ۳۱). غرفه‌های بهشتی در قرآن به صورت مکان‌هایی توصیف شده است که نهرهای بهشتی زیر آن‌ها جاری است (سوره کهف، آیه ۳۱). علاوه بر این که بهشت دارای درجات متفاوت است. در آیه ۶۲ سوره رحمن، بهشت را دارای چهار باغ معرفی کرده است. چنین توصیف عینی در قرآن کریم می‌تواند به عنوان کلید واژه‌های خلق تمثیلی از بهشت در اختیار طراح منظر قرار گیرد و با آن‌ها کالبد زمین را روح قدسی و معنوی بخشد.

انتخاب و کاشت گیاهان

تمام گیاهانی که از زمین می‌رویند از هر نظر مهم و آیت روشنی از عظمت خداوند هستند. در قرآن کریم از ۵۴ گونه گیاه نام برده شده است. هم‌چنین واژه درخت در انواع مختلف آن مانند طوبی، خرما، زیتون، انار، انجیر و ... آمده و معانی بسیار ژرف و عمیق را به کمک آن، به صورت نمادین، بازگو نموده است (فربود، ۱۳۸۰: ۶۴). علاوه بر این، خدا گاه خود را در درختی بر انسان عرضه می‌دارد و یا حتی به درختان قسم می‌خورد که نشانه جایگاه رفیع این عنصر در نظام جهان‌بینی اسلامی است (پورجعفر و وثیق، ۱۳۸۷: ۲۵). با در نظر گرفتن توصیفی که در قرآن کریم و روایات معصومین (ع) از باغ‌های بهشتی و باغ‌های زمینی در دست است، جلوه‌های زیر را می‌توان در طراحی منظر اسلامی مورد توجه قرار داد:

• تاکید قرآن در توصیف درختان و گیاهان بهشت اخروی، بر مثمر بودن و سایه‌دار بودن گونه‌های گیاهی است (سوره نبا، آیه ۳۲؛ سوره رحمن، آیه ۴۸؛ سوره بقره، آیه ۲۵؛ سوره کهف، آیه ۳۲؛ سوره نحل، آیه ۱۳). در روایات بسیاری نیز کاشت درختان مثمر توصیه شده و جزء اعمال «ما تاخره» معرفی شده است.

پیامبر اسلام می‌فرماید: «هر کس درختی بکارد، خدا به اندازه محصول آن، برایش پاداش می‌نویسد» (سیوطی، ۱۴۰۱ق، ج ۲: ۵۱۴). امام صادق (ع) در ضمن حدیثی به نهدی از قطع درختان مثمر می‌پردازد و کسانی را که چنین کاری کنند، شایسته عذاب سخت خداوند می‌داند (جرعاملی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۹: ۳۹). بنابر این، به جهت خلق هویت اسلامی در طراحی منظر، تأکید بر استفاده از درختان مثمر است.

۲. آیاتی از قرآن کریم اشاره به تنوع و ناهمگونی گیاهان بهشتی دارد؛ به عنوان مثال در سوره رحمن، آیه ۴۸ از توصیف «ذَوَاتَا أَفْنَانٍ» استفاده کرده است که بیان‌کننده فراوانی شاخسارها گیاه است. در ادامه همین سوره، آیه ۵۲، اشاره دارد که در باغ‌های بهشتی از هر میوه‌ای دو گونه است که از شدت سبزی، سیه‌گون شده‌اند (سوره رحمن، آیه ۶۴). همین الگوی توصیفی را خداوند در سوره انعام آیه ۱۴۱ برای باغ‌های زمینی به کار برده است: «و اوست کسی که باغ‌هایی با داربست و بدون داربست و خرمابن و کشتزار با میوه‌های گوناگون آن و زیتون و انار شبیه به یکدیگر و غیر شبیه پدید آورد از میوه آن چون ثمر داد بخورید و حق (بینوایان از) آن را روز بهره‌برداری از آن بدهید (ولی) زیاده‌روی نکنید که او اسرافکاران را دوست ندارد». منظور از درختان داربستی درختانی است که روی پای خود نمی‌ایستند و نیاز به داربست دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶: ۳). همه این توصیف‌ها اشاره به تنوع و ناهمگونی کاشت گیاهان دارد که می‌تواند در طراحی منظر اسلامی به شکل جلوه‌های هویت‌بخش معرفی شود. به علاوه در هنر اسلامی، گلستان رنگ‌ها نشانی از عظمت الهی است (اخوت، ۱۳۹۱: ۶۰).

۳. گونه‌های گیاهی و درختانی که در قرآن کریم با نام درختان بهشتی معرفی شده‌اند، مانند انار، زیتون، موز، انجیر و ... می‌توانند در طراحی منظر اسلامی به عنوان نماد به کار روند. استفاده نمادگرایانه از آن‌ها مؤمنان را به یاد باغ‌های وعده داده شده خداوند و ستایش حق تعالی می‌اندازد و منجر به شکل‌گیری روحی معنوی در محیط و منظر خواهد شد.

۴. در روایات اسلامی، نگاه به سبزه و سبزه‌زار بسیار توصیه شده است. امام کاظم (ع) فرمود: سه چیز چشم را روشنی می‌بخشد: نگاه به سبزه، نگاه به آب جاری و نگاه به چهره زیبا (ابن بابویه، ۱۳۶۳: ۹۲). پیامبر (ص)، امیر مؤمنان (ع) و امام صادق (ع) نیز نگاه به سبزه را مایه شادابی و شکوفایی می‌دانند (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۱۲). با چنین توصیفی ایجاد سبزه و سبزه‌زار نیز می‌تواند یکی از جلوه‌های بروز طراحی منظر اسلامی معرفی شود.

نمایش آب

آب موهبتی خدایی است که در بیش از ۱۰۰ آیه قرآنی به آن اشاره شده است. روایات بسیاری نیز مسلمانان را به نگاه آب جاری و لذت بردن از آن فراخوانده‌اند. پیامبر (ص) در این باره می‌فرماید: «نگاه به آب جاری چشم را روشنی می‌بخشد» (ابن بابویه، ۱۳۶۳: ص ۹۲). امام صادق نیز نگاه کردن به آب را باعث نورانی و شاداب شدن چهره می‌داند (پیشین: ۲۳۷).

چشمه‌های آب جاری از جمله توصیف زیبایی باغ‌های بهشتی است که در دنیای مادی به عنوان منشأ حیات و احداث باغ-بهشت مادی مهم‌ترین اصل به شمار می‌روند (انصاری و محمودی‌نژاد، ۸۶: ۴۴). هم‌چنین قرآن کریم در ۳۷ آیه به توصیف باغ‌هایی می‌پردازد که نهرها در زیر درختانش روان است. نهرهایی از آب، شیر، شراب پاک و عسل در قرآن نام برده شده‌اند (سوره محمد، آیه ۱۵). در کنار چشمه‌ها و نهرهای بهشتی، آبشارهای بهشتی تصویر زیبایی دیگری از باغ‌های بهشتی ارائه می‌دهد که در آیه ۳۱ سوره واقعه با عبارت «وَمَا مَسْكُوبٍ» یعنی آبی ریزان توصیف شده است. ائمه و معصومین (ع) نیز نگاه به آب جاری را مایه روشنی دل، شادابی و شکوفایی می‌دانند (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۱۱۲). در هنر اسلامی، به خاطر پرهیز از تجسم و تجسد خداوند، آب و جلوه‌های نمایش آب در قالب جوی آب، حوض و حرکت آبشاری دارای ویژگی‌های معنوی خاص شده است (نقی‌زاده، ۱۳۸۵: ۴۰). این مفاهیم در کاربرد تمثیلی آن می‌تواند جلوه نمایش آب را در طراحی منظر اسلامی شکل دهد که در کالبد مادی به شکل جوی آبی که از طبقه زیرین ابنیه‌های سایت سرچشمه می‌گیرد و در قالب نهرهایی در تمامی قسمت‌های سایت، به شکل جاری و آبشار مانند، در حرکت است.

تفریح سالم

وجود تفریح سالم و ورزش از عوامل تأمین‌کننده سلامت آدمی است. برخی از تفریحات سالم و حلال منجر به تقویت انسان در انجام امور دنیوی و دینی است. قرآن کریم در لایه لای انتقال مفاهیم اخلاقی و معنوی، به تفریح آدمی نیز اشاره دارد؛ به عنوان مثال درخواست برادران را از پدر در مورد حضرت یوسف این چنین بیان می‌کند: «و را فردا با ما (به خارج شهر) بفرست تا غذای کافی بخورد، و بازی و تفریح کند و ما حافظ او هستیم» (سوره یوسف، آیه ۱۲ و ۱۳). وقتی برادران یوسف موضوع تفریح، گردش، بازی و خوردن غذا را مطرح کردند، حضرت یعقوب اعتراض نکرد که این عمل شایسته یک جوان موحد و وابسته به خانواده نبوت نیست (بلکه از جنبه امنیتی اظهار نگرانی نمود). از این بیان به خوبی استفاده می‌شود که به تفریح، نظر مثبت داشته، بلکه در جامعه آن روز امر مسلمی بوده است و امروز شهرنشینی، و فضای بسته خانه‌های شهرها، این نیاز را دو چندان کرده است. در روایات نیز به امر تفریح سالم پرداخته شده است. در همین باره امام علی (ع) فرمود: «برای مؤمن (در شبانه روز) سه وقت است، زمانی برای (نیایش) و مناجات با پروردگارش، و زمانی برای تأمین معاش زندگی‌اش، و زمانی برای واداشتن نفس به لذت‌هایی که حلال و مایه زیبایی است» (سید رضی، ۱۳۹۰: ۳۹۰). پیامبر (ص) نیز می‌فرماید: «محبوب‌ترین سرگرمی نزد خدا اسب‌دوانی و تیزاندازی است» (سیوطی، ۱۴۰۱ق، ج ۱: ۱۴۶). در روایتی دیگر از همین بزرگوار نقل است که: «بهترین سرگرمی مرد مؤمن شنا و بهترین سرگرمی زن مؤمن ریسندگی است» (پیشین: ۶۲۷). با مطالعه منابع اسلامی درباره تفریح و گردش سالم و مصادیق

آن، فعالیت‌هایی مانند طبیعت‌گردی، تیراندازی، اسب‌دوانی، شنا، کارگاه‌های هنرهای دستی، بازی‌های سنتی و ... تأکید شده است. چنین مصادیقی را می‌توان در طراحی منظر اسلامی به کار برد.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

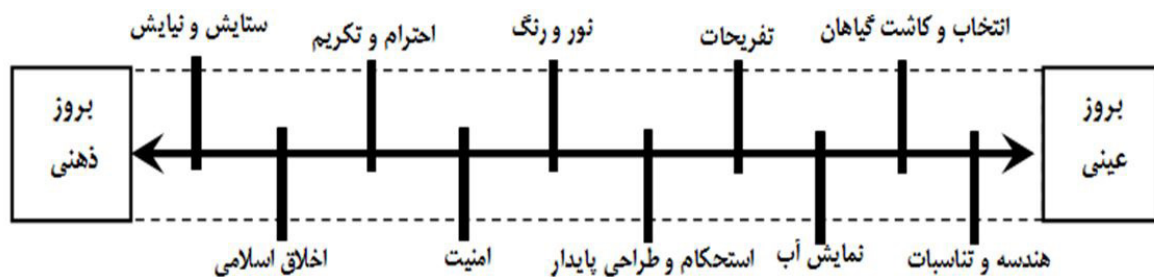
در عرفان اسلامی ذات پاک الهی به عنوان زیبایی مطلق معرفی شده است. به همین دلیل در این وادی آن‌چه حسن و جمال نامیده می‌شود، کیفیتی ملکوتی دارد، یعنی پیرو سنت غیر قابل تغییر الهی است. طبق این گفتار، قوانین زیبایی‌شناسی هم تبدیل‌ناپذیر هستند. بنابراین، زیبایی‌های طبیعت و دیعه‌ای نهاده از خالق زیبایی‌هاست. چمن‌زارهای وسیع، درختان انبوه، رودهای خروشان، آواز بلبلان بیشه‌زار، رقص آشفته ماهیان در آب، نسیم معطری که از پس نیزار می‌وزد، آشکارا فریاد می‌زند که هنوز خداوند به انسان امید دارد و پیوسته نشانه‌های خود را برای هدایت به سویش می‌فرستد. زیبایی‌های مناظر طبیعی انعکاسی از زیبایی ذات پاک الهی است که با شناخت درست آن می‌توان بینش و جهان‌بینی خود را به سمت مفاهیم و آموزه‌های ناب الهی تغییر داد. با کنکاش در ماهیت زیبایی محیط و منظر از دیدگاه قرآن و روایات، و توجه به علت و خالق زیبایی، اساس این زیبایی‌ها به خداوند بازمی‌گردد. مؤلفه‌ها و جلوه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر بر اساس آیات و روایات در ۴ مؤلفه

مفهومی و ۶ مؤلفه کالبدی، مطابق جدول شماره ۲ شناسایی گردید. جلوه‌های ارائه این مؤلفه‌ها نیز در دو دسته خاص و عام شناسایی شد. جلوه‌های خاص اشاره به موارد هویت‌آفرین اسلامی دارد و جلوه‌های عام نیز موارد عمومی و مشترک با بینش‌های دیگر را شامل می‌شود (جدول شماره ۲). لذا با توجه به مطالب این پژوهش می‌توان چنین نتیجه‌گیری نمود که در متن قرآن کریم و احادیث ائمه معصوم (ع) چارچوب کالبدی و معنایی منسجمی در مورد طراحی فضاهای باز و سبزی اسلامی تصویر شده است. این مؤلفه‌ها در سلسله مراتبی از نظام عینی - ذهنی (مطابق با نمودار شماره ۱) قرار دارند و حاصل جمع آن‌ها توانایی خارج کردن محیط‌های شهری و فضاهای سبز کشورمان از بی‌هویتی و مادی‌گرایی امروزی است.

نتایج حاصل از این پژوهش می‌تواند به عنوان راهبرد در خلق هویت اسلامی طراحی منظر به کار گرفته شود. مسلماً این تحقیق نمی‌تواند بزرگی و عظمت دیدگاه‌های زیبایی‌شناسی قرآن را در ارتباط با موضوع تحقیق بیان کند و از این نظر خرد و قلیل است. روشن است که نوع بشر در نیل به معارف و درک حقایق قرآن با هم تفاوت دارند و هر کس به تناسب ظرفیت و پیمان خود از این اقیانوس بیکران سیراب می‌شود.

جدول شماره ۲: مؤلفه‌ها و جلوه‌های هویت اسلامی در طراحی منظر معاصر

جلوه‌های عام	جلوه‌های خاص	مؤلفه‌ها	ابعاد ارائه
بعد مفهومی	زیبایی عناصر طبیعی، درخت‌کاری، جلوه‌های آب،	منظر نیایش، مسجد، انعکاس نشانه‌های ظاهری وجود خدا، انعکاس حکمت و عظمت خداوند	منظر جلوه‌گاه نیایش و ستایش
	طراحی مسیرها، فضاها و میلمان، چیدمان فضایی توجه به نیازمندی‌های فضایی	تکریم اسلامی، انعکاس آداب اسلامی، مهمان‌وازی، تکریم سالمندان	منظر جلوه‌گاه احترام و تکریم
	اخلاق محیط زیستی اخلاق سیاسی، اخلاق اجتماعی، اخلاق اقتصادی	اخلاق دینی، مردم‌داری، مقررات اسلامی	منظر جلوه‌گاه اخلاق اسلامی
	امنیت جانی و مالی، امنیت محیط زیست و موجودات زنده	امنیت در ستایش الهی، امنیت در حریم خصوصی	منظر امنیت
بعد کالبدی	پایداری، نیارش	خودبسندگی، معماری بومی	استحکام و پایداری
	روشنایی، نورپردازی	هم‌رنگ شدن با رنگ الهی، نمادگرایی نور، نمادگرایی رنگ	رنگ و نور
	ورودی، ترکیب مسیر با جوی آب	محصور بودن، وسعت، راه‌های مستقیم، نمادگرایی اشکال اسلامی	هندسه و تناسب
	تنوع بالا، سایه‌اندازی، سبزه‌زار، استفاده از گل‌های معطر	استفاده از گیاهان مثمر، نمادگرایی درختان بهشتی	انتخاب و کاشت گیاهان
	ترکیب آب با مسیرها: نمایش جاری آب، نمایش آب راکد، نمایش آبشاری	ترکیب آب با ابنیه، نمادگرایی با آب	نمایش آب
	فضاهای بازی، فضاهای ورزشی، طبیعت‌گردی	اسب‌دوانی، کارگاه صنایع دستی، شنا	تفریحات سالم

نمودار شماره ۱: سلسله مراتب عینی - ذهنی مؤلفه‌های اسلامی

فهرست منابع و مراجع

۱. قرآن کریم.
۱. ابن بابویه القمی، محمد بن علی (۱۳۶۳)، **الخصال**، مقدمه و ترجمه احمد فهری زنجانی، علمیه اسلامیة، تهران.
۲. احمدی دیسفانی، یداله و علی آبادی، محمد (۱۳۹۰)، «کنکاشی در باب شکل شهر سنتی از منظر اندیشه اسلامی»، **باغ نظر**، شماره ۱۹، سال هشتم.
۳. اخوت، هانیه (۱۳۹۱)، «بازشناسی مؤلفه‌های هویتی مسکن سنتی بر اساس آیات قرآن و روایات ائمه معصومین (ع)»، **پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم**، سال سوم، شماره اول، بهار و تابستان.
۴. امین زاده، بهناز (۱۳۸۲)، «جهان‌بینی دینی و محیط زیست درآمدی بر نگرش اسلام به طبیعت»، **محیط‌شناسی**، سال بیست و هشتم، ش ۲۰.
۵. انصاری، مجتبی و محمودی نژادی، هادی (۱۳۸۶)، «باغ ایرانی تمثیلی از بهشت با تأکید بر ارزش‌های باغ ایرانی دوران صفوی»، **نشریه هنرهای زیبا**، شماره ۲۹، بهار.
۶. ایروانی، جواد، (۱۳۸۳)، «اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث»، **الهیات و حقوق**، شماره ۱۴، زمستان.
۷. آتشین بار، محمد (۱۳۸۸)، «تداوم هویت در منظر شهری»، **باغ نظر**، شماره ۱۲، سال ششم، پاییز.
۸. برهان فوری، علی المتقی (۱۴۰۹ق)، **کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال**، تحقیق و تصحیح صفوه سقا - بکری حیاتی، موسسه الرساله، بیروت.
۹. پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۳)، **نهج الفصاحه**، چاپ چهارم، دنیای دانش، تهران.
۱۰. پور جعفر، محمد رضا و وثیق، بهزاد (۱۳۸۷)، «تصویر باغ و عناصر منظر در قرآن با تأکید بر سوره الرحمن»، **باغ نظر**، شماره ۹، سال پنجم.
۱۱. پورکیانی، ابراهیم و ابراهیم خانی، بابک (۱۳۹۱)، **مبانی و گستره اخلاق اجتماعی از منظر قرآن و عترت**، پایگاه مقالات علمی مدیریت.
۱۲. پیرنیا، محمد کریم (۱۳۸۴)، **سبک‌شناسی معماری ایرانی**، نشر معمار، تهران.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۲)، **مفاتیح الحیاه**، مرکز نشر اسراء، قم.
۱۴. جینگ، دی، کی و پرکاش، یارتسومیک (۱۳۹۰)، **آشنایی با معماری جهان**، ترجمه محمد رضا افضلی، انتشارات یزدا، تهران.
۱۵. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۳ هـ-ق)، **تفضیل وسائل الشیعه**، موسسه آل‌البیت، چاپ اول، قم.
۱۶. خلیل نژاد، سید محمد رضا (۱۳۸۷)، «جلوه‌های فرهنگ اسلامی در طراحی باغ منظر نیایش در منطقه کویری خور»، **مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان**، تابستان و پاییز، شماره ۸ و ۹.
۱۷. سید رضی، محمد بن حسین (۱۳۹۰)، **نهج البلاغه**، ترجمه سید جمال الدین دین‌پرور، بنیاد نهج البلاغه، تهران.
۱۸. سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۰۱ق)، **الجامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر**، چاپ یکم، دارالفکر، بیروت.
۱۹. شاهچراغی، آزاده (۱۳۸۹)، **بارادایم‌های پردیس درآمدی بر بازشناسی و بازآفرینی باغ ایرانی**، چاپ اول، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تهران تهران.
۲۰. شیخ صدوق (۱۳۶۲)، **الأمالی**، ترجمه آیت الله کمره‌ای، چاپ چهارم، کتابخانه اسلامیة، تهران.
۲۱. صارمی، حمید رضا و صارمی، مسعود (۱۳۹۰)، «تحلیل جایگاه شهر و زیبایی در هنر اسلامی»، **فصلنامه شهر ایرانی اسلامی**، شماره چهارم، تابستان.
۲۲. طبرسی، حسن بن فضل (۱۴۱۲ق)، **مکارم الاخلاق**، چاپ چهارم، شریف رضی، قم.
۲۳. عزیزاده، مهدی (۱۳۸۹)، **اخلاق اسلامی مبانی و مفاهیم**، دفتر نشر معارف، چاپ اول، قم.
۲۴. فرهود، فریناز (۱۳۸۰)، «بررسی تطبیقی مفهوم نمادین درخت در ایران»، **فصلنامه تحلیلی پژوهشی مدرسه هنر**، تهران.
۲۵. کلینی، محمد بن یعقوب اسحاق (۳۲۹ق)، **الکافی**، چاپ چهارم، دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۲۶. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۸)، **جامعه‌شناسی**، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران.
۲۷. مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۶)، **بحار الانوار به همراه ترجمه فارسی**، ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی، تهران.
۲۸. مجرمی، توحید (۱۳۸۳)، **هویت ایرانی**، اسلامی ما در هویت در ایران، پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران.
۲۹. مطهری، مرتضی (۱۳۶۶)، **تعلیم و تربیت در اسلام**، انتشارات الزهراء، چاپ دهم، تهران.
۳۰. معطوف، شریف (۱۳۸۶)، «بحران هویت: چالش شهرسازی ایران در جلوه‌گاه بازسازی شهری»، **باغ نظر**، دوره ۴ شماره ۸، زمستان.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، **تفسیر نمونه**، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۳۲. نقی زاده، محمد (۱۳۸۵)، «باغ هستی، الگویی ایرانی برای طراحی یک فضای شهری»، **محیط‌شناسی**، سال ۳۲، شماره ۴۰، زمستان.
۳۳. نوری، میرزا حسین (۱۴۰۸)، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، موسسه آل‌البیت علیهم السلام، قم.

38. Turner, Tom, (2005), **Garden History, Philosophy and Design**, BC-2000 AD. Spon Press